

הפטרת שמות – "הבאים ישרש יעקב" – הגלות סיבת הגאולה

הרב יהודה שביב

א. לא צו לצו

דרך כלל בולשות העינים המשוטטות בהפטרה, אחר זכרי תמונות וכתובים שיש להם מקבילות בפרשה. ותמיד ניתן, ואפשר שאף ראוי, להיתפש לכמה וכמה איזכורים מזכירים. ברם, בנבואה זאת בה מתריע הנביא על כי דבר ה' הופך להיות בעיני העם "צו לצו קו לקו זעיר שם זעיר שם" (כ"ח, יג), כלומר אוסף של פרודות שאין רוח אחת מחברת ביניהן והופכת לדבר חי ושלם - [3] אין מן הראוי לעסוק רק בפרטים, אלא לבקש רעיון אחד הכורך בתוכו את הפרטים השונים.

ב. איזכור יציאת מצרים בהפטרה

בנבואה זו מזכרת גלות מצרים - אם זו ההיסטורית ואם אחרת אקטואלית - בכמה ובכמה פסוקים ובכמה דרשות חכמים, כמו:

"והיה ביום ההוא יחבט ה' משבלת הנהר עד נחל מצרים ואתם תלקטו לאחד אחד בני ישראל. והיה ביום ההוא יתקע בשופר גדול ובאו... הנדחים בארץ מצרים..." (כ"ז, יב-יג).

"הכמכת מכהו הכהו' (כ"ז, ז) - רבי יהודה ורבי נחמיה. רבי יהודה אומר: במקל שהיכו המצרים את ישראל בו לקו. רבי נחמיה אומר: באספטי [4] שהיכו המצרים את ישראל בו לקו" (ילק"ש).

"בסאסאה בשלחה תריבנה' (כ"ז, ח) - לקה ואחר רב שלח, שנאמר: ויהי בשלח פרעה" (שם). "את מי יורה דעה ואת מי יבין שמועה' (כח, ט) - זה משה, מלמד שהחזירוהו על כל המצרות ולא ינק" (שם).

ועל דרך זה ניתן עוד להוסיף כתובים מזכירים, כמו: "יציץ ופרח ישראל ומלאו פני תבל תנובה" (כ"ז, ו), המזכיר את הכתוב בפרשה "ובני ישראל פרו וישרצו וירבו ויעצמו במאד מאד ותמלא הארץ אתם" (א', ז). או הכתוב "אשר אמר אליהם זאת המנוחה הניחו לעיף וזאת המרגעה ולא אבוא שמוע" (כ"ח, יב), המזכיר את חששו של משה לבשר את הגאולה "והן לא יאמינו לי ולא ישמעו בקלי" (ד, א). חשש שלכאורה התקיים, כאמור בפרשה הבאה "ולא שמעו אל משה מקצר רוח ומעבדה קשה" (ו, ט).

ג. הפטרת גאולה לפרשת גלות!?

ננסה לבחון האם יש גם משהו משותף בכיוון הכללי של הנבואה ושל הפרשה. קשה לדון בבעיה זו, כיוון שלעומת הפרשה שהתיאור שבה ופשוטי דבריה ברורים, הרי הדברים שבהפטרה קשים, הן מבחינת כיוונם והן מבחינת פשוטם, ואף לא ברור אם כל פסוקי הנבואה הולכים בכיוון אחד, או שמא יש מהם הפונים לכיוון אחר.

דבר אחד ברור, פסוקי הפתיחה ואף שני פסוקי החתימה משרטטים תמונת גאולה, גאולה שתתרחש ביום ההוא, היינו לימים עתידיים. אבל פרשתנו פרשת גלות היא וקשה לראות כיצד יתאימו לה פסוקי גאולה?

אפשר ודווקא מזה הטעם נקבעה הנבואה כהפטרה לפרשתנו, כדי להתבונן ולראות אף בה תמונת גאולה. ואכן, מתוארת תמונת גאולה ע"י הקב"ה באוזניו של משה - "וארד להצילו מיד מצרים ולהעלתו מן הארץ היא אל ארץ טובה ורחבה אל ארץ זבת חלב ודבש" (ג, ח); "אעלה אתכם מעני מצרים אל ארץ הכנעני... אל ארץ זבת חלב ודבש" (ג, יז).

ד. גלות כתחנה בדרך לגאולה

מתוך פסוקים אלו, ניתן להתבונן ביתר פסוקי הפרשה ולראות אף בהן תחנות לגאולה. לאמר, אין גלות וגאולה חזיונות מנותקים זה מזה, אלא כרוכים זה בזה; הגאולה צומחת ועולה מתוך הגלות.

אופי גלות מצרים עצמה, מעיד על עניין זה. שכן, לעומת גלויות אחרות מאותן 'המובטחות' בתורה, שלגביהן נאמן הכלל "מפני חטאינו גלינו מארצנו", הרי גלות מצרים אינה בחינת עונש. [5] על כרחך, אין היא אלא חלק מתוכנית בניית העם ועיצובו לקראת השלמתו. [6] נמצאת למד כי גלות מצרים תחנה היא, אפשר ראשונית, בדרך גאולתו של העם. אלא שרעיון מעין זה ניתן להעלות גם מתוך התבוננות בפרשה גופא, ואילו שילובה של נבואת ההפטרה במסכת הקריאה יש בה כדי להעלות רעיון נוסף.

ה. מגאות עם לגאולת עולם

בפרשה מודגש כמה וכמה פעמים עניין גאולת העם, אבל בתמונות גאולת העתיד, המצויירות ע"י הנביאים, ובעיקר בספר ישעיהו, יש גם קטעים של גאולת עולם; עם ישראל אינו נגאל לבדו, אלא העולם כולו עתיד להיגאל עימו. הזיקה שבין שתי הגאולות באה לידי ביטוי כבר בפסוק הראשון בהפטרה. [7]

"הבאים [8] ישרש יעקב ופרח ישראל ומלאו פני תבל תנובה."

מהפרי הישראלי יימלאו פני תבל כולה תנובה. גאולתם של ישראל תניב בשורת שחרור ופדות לעולם כולו. מסתבר, שהזיקה בין ישראל לדרי תבל כולה נוצרה בגלויות השונות. פיזורם של ישראל לבין האומות יש בו גם תועלת, שהרי זה יוצר קשר בלתי אמצעי בין בני ישראל לשאר גויי הארץ, ואף כשישובו בני ישראל לארצם, וישתמשו בה מחדש ויעלו ציץ ויעשו פרחים ופירות, לא יישמרו אלו רק לבני ישראל, אלא יביאו את ניחוחם לעולם כולו.

הרי פן חיובי לגלות, שרק מבט מאוחר, מבט המשקיף מעת גאולה על זמן הגלות יכול לגלות. וגילוי זה חשוב לאותם הקוראים עתה על גלות ראשונה, זו שלא באה כעונש על חטא, זו שכל כולה היא בחינת הכנה לגאולת עם ולגאולת עולם. [9]

[1] מהר"ל, נצח ישראל פרק א', עיין שם.

[2] למנהג האשכנזים. מפורסם מנהג הספרדים לקרוא מתחילת ספר ירמיהו. מסתבר שמנהג זה נקבע בשל הדמיון בין סירובו של משה לשליחות, לסירובו של ירמיהו, אלא שהראשון סירב לשליחות של גאולה ואילו ירמיהו לשליחות נבואית על חורבן הארץ. ואולי עניין הפרשה מתבטא גם בפסוקי הסיום של ההפטרה: זכירת ה' את אהבת הנעורים של ישראל - "לכתך אחרי במדבר בארץ לא זרועה", וגם הקביעה כי "קדש ישראל לה' כל אכליו יאשמו רעה תבא עליהם". שני הדברים שהם בשלב של 'תכנון' בפרשתנו.

כן ראוי להזכיר את מנהגם של התימנים, בעקבות האמור ברמב"ם, להפטיר מנבואת יחזקאל (טז) המדברת על מצבו של העם בראשיתו ("ביום הולדת אותך"), ראשית שהיתה במצרים. שם התיאור הוא פיוטי נבואי, לעומת התיאור הפרוזאי שבפרשה.

פיצול זה במנהג ההפטרות, להיות שלש עדות קוראות בשלשה נביאים שונים, הוא די נדיר בשבתות השנה. והוא עצמו ביטוי לתופעת הפירוד והפיזור, ביטוי מובהק של גלות. ופרשת שמות היא פרשת הגלות.

[3] זהו נסיון להסבר הביטויים הקשים מאד להבנה שם, שכבר התלבטו בפירושם פרשנים ראשונים ואחרונים.

[4] חרב חדה.

[5] ואף כי חז"ל במקומות שונים ניסו למצוא חטאים ה'מסבירים' גלות זו (ראה: נדרים לב ע"א; רמב"ן עה"ת בראשית יב, י ועוד; מהר"ל ספר גבורות ה' פרקים ט יא), הרי מתוך המקראות עצמם לא עולה

כל הסבר, אלא ניכר הדבר שגזירה עליונה מלפני שנים רבות, היא שהביאה לגלות ולשעבוד, כמפורש לאברהם בברית בין הבתרים.

[6] ראה למשל הדיון בתחילת מדרש שמו"ר, ואין מקום להאריך בזה.

[7] וכבר הראנו לדעת כי יש ובפתיחה כבר משתקף הרעיון כולו, אם במילואו ואם במיצויו. אבל יש שנהגו לפתוח בפסוק הקודם "או יחזק במעוזי יעשה שלום לי..." (ראה ברשימת ההפטרות שבסוף כרך י' באנציקלופדיה תלמודית).

[8] יש שביקשו לראות במילה 'הבאים' את המשותף לפרשה ולהפטרה. בפרשה - "ואלה שמות בני ישראל הבאים מצרימה"; בהפטרה - "הבאים ישרש יעקב" (ראה בפירושו של עמוס חכם בסידרת דעת מקרא בהערה 46 שם). ולפי"ז הקשר הוא ניגודי. בפרשה באים אל הגלות, ובהפטרה באים ושבים מן הגלות.

אבל רש"י שם בישיעה פירש את 'הבאים' כבאים מצרימה, וז"ל: "הלא ידעתם מה עשיתי בראשונה, הבאים למצרים אשר השריש יעקב, צצו ופרחו שם עד אשר מלאו פני תבל תנובה". פרשנים אחרים פירשו 'הבאים' היינו הימים הבאים, כשהנשוא חסר בפסוק (ראה: ראב"ע; רד"ק; מצודות) והכתוב מדבר אפוא על גאולת העתיד.

[9] אבל למרות שרב היקפה של גאולת עתיד והיא חובקת עולמות, אין היא מתייחסת רק לכלל, אלא יש בה התייחסות פרטנית לכל אחד ואחד - "ואתם תלקטו לאחד אחד בני ישראל" (כ"ז, יב). והרי יש בכך כדי להזכיר את סגולתו של משה רבינו, כרועה המוליך עדרו לקראת גאולה. ראה בשמו"ר פרשה ב' עה"פ "ומשה היה רועה", שנבחן משה ונמצא מתאים להיות רועה ישראל, לאחר שהראה יחס מיוחד לגדי עי"ף. לא בהצלחתו בעדרים רבים נבחן הוא, אלא ביחס המיוחד לגדי היחיד.